

**Çocuk Haklarına
dair Sözleşme**

Dağıtım: Genel
17 Nisan 2013

Özgün dil: İngilizce

Çocuk Hakları Komitesi

Çocuğun dinlenme, kendine ait zamanı değerlendirme,
oyun, eğlence, kültürel ve sanatsal etkinliklere katılma hakkına
(Madde 31)* ilişkin genel yorum No. 17 (2013)

* Komite tarafından altmış ikinci oturumunda kabul edilmiştir (14 Ocak – 1 Şubat 2013).

İçindekiler

	Paragraflar	Sayfa
I. Giriş	1-6	3
II. Amaçlar	7	4
III. 31. Maddenin çocukların yaşamındaki önemi	8-13	4
IV. 31. Maddenin hukuksal analizi	14-15	5
A. Madde 31, paragraf 1.	14	5
B. Madde 31, paragraf 2	15	7
V. Sözleşme'nin daha geniş bağlamında Madde 31	16-31	7
A. Sözleşme'nin genel ilkeleriyle bağlantılar	16-19	7
B. İlgili diğer haklarla bağlantılar	20-31	8
VI. 31. Maddenin gerçekleşmesi için gerekli bağlamın yaratılması	32-47	10
A. Ulaşılabilecek en iyi ortam için etkenler	32	10
B. 31. Maddenin gerçekleştirilmesinde ele alınması gereken güçlükler.	33-47	11
VII. 31. Madde kapsamındaki haklarının yaşama geçirilmesi açısından özel dikkat gerektiren çocuklar	48-53	14
VIII. Taraf devletlerin yükümlülükleri	54-59	16
IX. Yaygınlaştırma	60-61	21

I. Giriş

1. Oyun ve eğlencenin herhangi bir çocuğun yaşamında taşıdığı önem, uluslararası topluluk tarafından öteden beri tanınmıştır. Örneğin, 1959 tarihli Çocuk Hakları Bildirgesi'nde şöyle denmektedir: "Çocuk, oyun ve eğlence için her tür fırsata sahip olmalıdır [...]; toplum ve kamu yetkilileri çocuğun bu haktan yararlanabilmesi için çalışacaklardır" (Madde 7). Bu tanıyış, 1989 tarihli Çocuk Haklarına dair Sözleşme'de (Sözleşme) daha da pekiştirilmiştir. Bu Sözleşme'nin 31. Maddesinde açık bir ifade yer almaktadır: "Taraflar Devletler, çocuğun dinlenme, kendine ait zamanı değerlendirme, oyun oynama ve yaşına uygun eğlence etkinliklerinde bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar."

2. Ne var ki, çocukların Sözleşme kapsamındaki haklarının uygulanmasına ilişkin değerlendirmelerinden hareketle Komite, 31. Maddede yer alan hakların Devletler tarafından yeterince tanınmamasından kaygılıdır. Bu hakların çocukların yaşamında taşıdığı önemin yeterince kavranmamış olması, gerekli hizmetlere yeterli yatırım yapılmaması, koruyucu yasal düzenlemelerin olmayışı ya da yetersizliği ve gerek ulusal gerekse yerel düzeydeki planlamalarda çocukların ihmal edilmesi gibi sonuçlar vermektedir. Genel olarak alındığında, sorun, yatırımlar yapılırken yapılandırılmış ve örgütlenmiş faaliyetlere ilişkindir. Ancak gene de bunun kadar önemli bir başka husus da çocukların kendiliğinden oyun, eğlence ve yaratıcılık etkinliklerine katılabilmeleri için zaman ve mekan yaratılması, bu tür etkinlikleri destekleyip özendirerek özel toplumsal tutumların geliştirilmesidir.

3. Komite, 31. Maddede tanımlanan haklardan yararlanma ve koşulların eşitliği söz konusu olduğunda belirli kategorilerdeki çocukların karşılaştıkları güçlüklerle özellikle duyarlıdır. Bunların arasında diğerleriyle birlikte kızlar, engelli çocuklar, yerli halklara ya da azınlıklara mensup çocuklar yer almaktadır.

4. Ayrıca, dünyada meydana gelmekte olan derin değişiklikler çocukların madde 31'de belirtilen haklarından yararlanma fırsatları üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kentli nüfus önemli ölçüde artarken tüm biçimleriyle şiddet de yaygınlaşmaktadır – evde, okullarda, kitle iletişiminde ve sokaklarda. Ortaya çıkan sonuçlar, oyunların ticarileşmesiyle birlikte, çocukların eğlence biçimlerini, kültürel ve sanatsal etkinliklerini etkilemektedir. Gerek zengin gerekse yoksul ülkelerdeki birçok çocuk açısından çocuk işçiliği, ev işleri ya da eğitimde giderek artan yükler sözü edilen bu haklardan yararlanılması için gerekli zamanı kısaltmaktadır.

5. Bu genel yorum, söz konusu kaygıları ele almak, madde 31'de belirtilen hakların her çocuğun yaşamı ve gelişmesi açısından taşıdığı merkezi önemi vurgulamak ve buna ilişkin farkındalığı Devletler arasında yaygınlaştırmak ve Devletlere bu hakların yaşama geçirilmesi için önlemler almaları çağrısında bulunmak için hazırlanmıştır. Madde 31'de yer alan haklar, dünyadaki topluluk ve toplumların çeşitliliği karşısında evrensel geçerliliktedir ve tüm kültürel geleneklerin ve biçimlerin taşıdığı değere saygılıdır. Nerede yaşadığına, kültürel kökenine ya da ana babasının durumuna bakılmaksızın her çocuk bu haklardan yararlanabilmelidir.

6. Bu genel yorum, kendi başına önemli bir konu olduğundan spor konusuna sadece değinmektedir. Kültürel yaşam bağlamında genel yorum, çocuğun kendi kültürünü yaşama hakkıyla ilgili olarak 30. Maddede getirilen daha geniş tanımdan çok, en başta yaratıcı ya da sanatsal faaliyetlerle ilgili hususlara odaklanmaktadır.

II. Amaçlar

7. Bu genel yorum, 31. Maddenin çocuğun esenliği ve gelişimi açısından taşıdığı önemin daha iyi kavranmasını ve Sözleşme'de yer alan diğer hakların yanı sıra 31. Maddede belirtilen haklara saygı gösterilmesini ve bu haklardan daha güçlü biçimde yararlanılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bir amaç da, aynı maddenin aşağıdaki hususların belirlenmesi açısından taşıdığı ipuçlarının ortaya konulmasıdır;

a. 31. Maddede tanımlanan hakların yaşama geçirilmesine ve eksiksiz uygulanmasına ilişkin tüm önlemlerin, stratejilerin ve programların geliştirilmesinde Devletlerin yükümlülükleri;

b. Eğlence, kültür ve sanat alanlarında faaliyet gösteren şirketler dahil olmak üzere özel sektörün ve çocuklara bu tür hizmetler sunan sivil toplum kuruluşlarının rolü ve sorumlulukları;

c. Oyun ve eğlence alanlarında gerçekleştirilecek her tür etkinliklerle ilgili olarak, ana babalar dahil olmak üzere çocuklarla çalışan kişilere yönelik kılavuzlar.

III. 31. Maddenin çocukların yaşamındaki önemi

8. Madde 31, gerek bileşenleri gerekse bir bütün olarak Sözleşme ile ilişkileri açısından bütünsel biçimde kavranmalıdır. Madde 31'in her ögesi diğerleriyle bağlantılı ve diğerlerini pekiştirici niteliktedir ve hepsinin birden yaşama geçirilmesi çocukların yaşamını zenginleştirecektir. Bu öğeler hep birlikte çocukluk döneminin kendine özgü ve gelişimsel niteliğini koruma açısından gerekli koşulları betimlemektedir. Bunların yaşama geçirilmesi, çocukluk döneminin niteliği, çocukların mümkün olan en iyi gelişimi, uyumun artırılması ve diğer hakların da gerçekleşmesi açısından temel önemdedir. Gerçekten de, oyun ve eğlence fırsatlarından tüm çocukların yararlanabildikleri ortamlar yaratıcılık açısından gerekli koşulları sağlar; yeteneklerin çocukların kendilerinin başlattıkları oyunlar aracılığıyla sergilenmesi motivasyonu, fiziksel etkinliği ve beceri gelişimini güçlendirir; dinlenme ise çocukların oyuna ve yaratıcı uğraşlara katılım için gereksindikleri enerjiyi ve motivasyonu kazandırır.

9. Oyun ve eğlence çocukların sağlığı ve iyiliği açısından temel önemde olup yaratıcılığın, düş gücünün ve özgüvenin gelişmesine yardımcı olur; çocuğun fiziksel, sosyal, bilişsel ve duygusal gücüne ve becerilerine katkıda bulunur. Öğrenme sürecine de tüm yönleriyle katkı yapar;¹ oyun ve eğlence, gündelik yaşama katılımın bir biçimidir ve salt verdiği zevk ve hoşnutlukla bile çocuk açısından vazgeçilmez değer taşır. Araştırmalardan elde edilen kanıtlar, oyunun aynı zamanda çocuğun gelişimi için spontan bir itici güç olarak merkezi önem taşıdığını, özellikle yaşamının ilk yıllarında beyninin gelişimi açısından önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Oyun ve eğlence, çocukların karşılıklı uzlaşma, duygusal denge kazanma, uyuşmazlıkları çözme ve karar verme kapasitesini desteklemektedir. Çocuklar, oyun ve eğlence etkinliklerinde yer aldıklarında bizzat kendileri yaparak öğrenirler; kendilerini çevreleyen dünyayı keşfedip deneyimlerler; yeni fikirlerle, rollerle ve deneyimlerle tanışırlar; böylelikle dünyadaki sosyal konumlarını kavrayıp inşa ederler.

10. Gerek oyun gerekse eğlence çocukların kendi başlarına, akranlarıyla ya da onları yakından takip edip destekleyen yetişkinlerle birlikte gerçekleştirilebilir. Sevecen ve özenli yetişkinlerin çocuklar oynarken yanlarında bulunan müşfik ve onlarla olumlu yaşayan yetişkinler bu çocukların gelişimine destek vermiş olurlar. Çocuklarla birlikte oyuna katılım, yetişkinlere çocukların çevreye bakışları ve kavrayışları konusunda bir görüş ve vizyon geliştirmelerine yardımcı olur. Bu katılım, kuşaklar arasında karşılıklı saygı oluşturur, çocuklarla yetişkinler arasında etkili bir karşılıklı anlayışa ve iletişime katkıda bulunur, yönlendiricilik ve uyarım için fırsatlar sağlar. Çocuklar, yetişkinlerin de yer aldıkları eğlence etkinliklerinden yarar sağlarlar. Örgütlü

¹ UNESCO, 21. Yüzyıl için eğitim: konular ve olasılıklar (Paris, 1998).

sporlara, oyunlara ve diğer eğlence etkinliklerine katılım bu kapsamdadır. Bununla birlikte, bu tür etkinliklerde yetişkinlerin denetimi çocuğun kendi oyun etkinliklerini düzenleme ve yönetme çabalarına baskın çıkacak ölçüde sıkıysa bu kez çocukların onlarla birlikte olmalarının yararları azalır; özellikle yaratıcılık, önderlik ve takım ruhu gelişimi bu durumdan zarar görür.

11. Bir topluluğun kültürel yaşamına katılma, çocukların topluma aidiyetinin önemli bir ögesidir. Çocuklar, ailelerinin, topluluklarının ve toplumlarının kültürel ve sanatsal yaşamını miras olarak devralırlar ve yaşarlar ve bu süreç içinde kendi kimlik algılarını keşfedip şekillendirerek kültürel yaşamın ve geleneksel sanatların canlandırılmasına ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunurlar.

12. Ayrıca, çocuklar, kendi yaratıcı oyunları, şarkıları, dansları, canlandırmaları, öyküleri, resimleri, sokak tiyatroları, kukla oyunları, festivalleri vb ile kültürü yeniden üretirler, dönüştürürler ve aktarırlar. Yetişkinler ve akranlarıyla olan ilişkileri sonucunda çevrelerindeki kültürel ve sanatsal yaşamı kavradıkça, bunların anlamını kendi kuşaksal deneyimleri ışığında yorumlarlar. Çocuklar, akranlarıyla birlikte olduklarında kendi dillerini, oyunlarını, gizli dünyalarını, fantezilerini ve diğer kültürel bilgileri oluşturur ve aktarırlar. Çocukların oyunları, okullarda ve oyun alanlarında oynadıkları oyunlardan bilye oynamaya, serbestçe koşmaya, sokak sanatına ve başkalarına kadar uzanan bir “çocukluk kültürü” yaratır. Çocuklar ayrıca yeni iletişim araçları ve sosyal ağlar yaratmak üzere dijital platformların ve sanal sözcüklerin kullanılmasında da ön planda yer alırlar; bunlar aracılığıyla farklı kültürel ortamlar ve sanatsal biçimler ortaya çıkar. Kültürel ve sanatsal etkinliklere katılım, çocukların kavrayışlarının gelişmesi açısından gereklidir. Burada yalnızca çocukların kendi kültürleri değil diğer kültürler de önemlidir. Çünkü böylelikle çocuklar ufuklarını genişletme, diğer kültürel ve sanatsal geleneklerden de bir şeyler öğrenme fırsatlarını bularak karşılıklı anlayış ve çeşitliliğin değerinin bilinmesine katkıda bulunurlar.

13. Nihayet, dinlenme ve kendine ait zaman, bir çocuğun gelişimi açısından beslenme, konut, sağlık bakımı ve eğitim gibi temel gereksinimler kadar önemlidir. Yeterince dinlenme olmadan çocuklar anlamlı bir katılım ve öğrenme için gerekli enerjiyi, motivasyonu, fiziksel ve zihinsel kapasiteyi kazanamayacaklardır. Çocuklara dinlenme olanağı tanınmaması, çocukların gelişimi, sağlığı ve iyiliği üzerinde telafisi mümkün olmayan olumsuz etkiler yaratabilir. Çocukların bunun yanı sıra sadece kendilerine ait zamana da ihtiyaçları vardır. Kendilerine ait zaman, çocukların herhangi bir yükümlülükten, eğlenceden ya da uyarımdan uzakta, vakitlerini aktif ya da aktif olmayan biçimlerde geçirilebilecekleri zaman ve mekan olarak tanımlanmaktadır.

IV. 31. Maddenin hukuksal analizi

A. Madde 31, paragraf 1

14. *Taraf Devletler çocukların aşağıda belirtilen haklarını tanırlar:*

a. **Dinlenme:** Dinlenme hakkı, mümkün olan en ileri sağlık ve iyilik durumlarını sağlamak üzere çocuklara çalışma hayatından, derslerinden ve yerine getirmeleri gerekli olan başka zorunluluklarından soluk alacak yeterli zaman tanınması anlamına gelir. Bunun için ayrıca onlara uyku için de yeterli zamanın tanınması gerekir. Gerek dinlenme gerekse uyku hakkının yaşama geçirilmesi için, çocukların gelişmekte olan yeteneklerine ve gelişimsel ihtiyaçlarına gerekli özen gösterilmelidir.

b. **Kendine ait zaman:** Kendine ait zamandan kastedilen, çocuğun oyun ve dinlenmeye eğlenceye ayrılacak zamanı olmasıdır. Resmi anlamda kendine ait zaman, eğitimi, işi, ev sorumluluklarını, belirli bir performansı, yaşamın sürdürülmesi için gerekli diğer işleri ya da kişiye dışarıdan yönlendirilen etkinlikleri içermeyen, serbest ya da herhangi bir yükümlülükten bağımsız zaman olarak tanımlanır. Başka bir deyişle bu zaman, çocuğun büyük ölçüde kendi isteğine ve tercihinine göre kullanabileceği zamandır.

c. **Oyun:** Çocukların oyun oynamaları, kendileri tarafından başlatılan, kontrol edilen ve yapılandırılan herhangi bir davranış, etkinlik ya da süreçtir. Oyun, ne zaman ve nerede fırsat doğarsa o zaman ve o yerde oynanır. Çocuklara bakan kişiler oyun oynanacak ortamların yaratılmasına katkıda bulunabilirler. Ancak oyunun kendisi bir zorunluluk değildir; oynamak çocuğun içinden gelir, herhangi bir amaca götüren bir araç olarak değil kendi başına değer taşır. Oyun, özerkliğin; fiziksel, zihinsel ve duygusal etkinliğin gerçekleşmesidir; tek başına ya da grup halinde sonsuza kadar çeşitlilik taşıyabilir. Oyun biçimleri çocukluk dönemi boyunca değişir ve uyarlamalardan geçer. Oyunun başlıca özellikleri, eğlence, belirsizlik, zorluklarla baş etme, esneklik ve herhangi bir üretimin olmayışıdır. Bu faktörler hep birlikte alınan zevke katkıda bulunur ve bunun sonucunda oyuna devam etme isteği doğar. Oyun genellikle zorunlu olmayan bir etkinlik sayılır; ancak Komite bu kanıda değildir ve aşağıdaki hususu bir kez daha teyit etmektedir: Oyun, çocukluğun gerçek anlamda yaşanması açısından temel önemdedir ve çocukluğun yaşamsal bir boyutudur; oyun aynı zamanda fiziksel, sosyal, bilişsel, duygusal ve manevi gelişmenin vazgeçilmez bir bileşenidir.

d. **Eğlence etkinlikleri:** Eğlence, diğerlerinin yanı sıra müzik, sanat, el sanatları, spor, oyun, gezi ve kamp, hobi dahil çok geniş bir alana yayılan etkinlikleri kapsayan şemsiye bir terimdir. Bunlar, çocuk tarafından hemen sağladığı doyum nedeniyle ya da bu sayede belirli bir kişisel ya da toplumsal değer kazanılacağı düşünüldüğü için çocuğun kendi gönüllü tercihiyle gerçekleştirilen etkinlikler ya da deneyimlerdir. Eğlence çoğu durumda özel olarak bu işe ayrılmış mekanlarda gerçekleştirilir. Pek çok eğlence etkinliği yetişkinler tarafından düzenlenip yönetiliyor olsa bile, bunun gönüllü katılıma dayanan bir etkinlik olması gerekir. Dolayısıyla, insanların zorla dahil edildikleri, insanlara dayatılan bir gençlik organizasyonuna katılım, bu nedenle eğlence kapsamına girmez.

e. **Çocuğun yaşına uygun olma:** Madde 31 çocuğun yaşına uygun etkinliklerin önemini vurgulamaktadır. Oyun ve eğlence söz konusu olduğunda ayrılacak zaman belirlenirken çocuğun yaşı ile birlikte şu hususlar da dikkate alınmalıdır: bu işler için elde bulunan mekanların ve ortamların niteliği; uyarım ve çeşitlilik biçimleri; yetişkin gözetiminin ne kadar gerekli olduğu ve güvenliğin sağlanması. Çocuklar yaşça büyüdükçe, ihtiyaçları ve istekleri de oyun fırsatları sağlayan ortamlardan akranlarıyla ya da tek başına sosyalleşeceği yerlere doğru yönelir. Yaş büyüdükçe, ayrıca risk ve zorlanma içeren fırsatlar daha fazla aranır hale gelir. Bu tür deneyimler ergenlerin gelişimi açısından gereklidir ve onların kimlik ve aidiyet keşiflerine katkıda bulunur.

f. **Kültürel yaşam ve sanat:** Komite, çocukların ve topluluklarının özel kimliklerini ve varlıklarına iliştiirdikleri anlamı kültürel yaşam ve sanat yoluyla ifade ettikleri, dünya görüşlerini de kendilerini etkileyen dış faktörlerle karşılaşmaları sonucu oluşturdukları görüşünü onaylamaktadır.² Kültürel ve sanatsal ifade, evde, okulda, sokakta ve kamusal alanlarda; ayrıca dans, festival, zanaat, tören, ritüel, tiyatro, sinema, edebiyat, müzik, sergi, film, dijital platformlar ve video aracılığıyla gerçekleştirilir. Kültür, bir bütün olarak toplumdan kaynaklanır; hiçbir çocuk kültürün oluşturulmasından ya da bunun yararlarından dışlanmamalıdır. Kültürel yaşam, yukarıdan dayatılmaz; kültürün ve toplumun içinden doğar. Devletin rolü de sağlayıcılık değil, kolaylaştırıcılıktır.³

g. **Serbestçe katılma:** Çocukların kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkı, çocuğun korunmasını sağlama ve yüksek yararını gözetme yükümlülüğüne tabi olmak üzere Taraf Devletlerin çocuğun bu tür etkinliklerine erişimine, bu konulardaki tercihi ve katılımına karışmayıp bunlara saygılı olmalarını gerektirir. Taraf Devletlerin ayrıca başkalarının da bu hakkının sınırlamamalarını sağlamaları gerekir. Çocuğun bu hakkından yararlanmak isteyip istememesi kendi tercihi olup bu nedenle kabul edilmesini, saygı gösterilmesini ve korunmasını gerektirir.

² Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, herkesin kültürel yaşama katılma hakkıyla ilgili genel yorum No. 21 (2009), paragraf 13.

³ Bakınız, UNESCO, "Kültürel Politikalara ilişkin Mexico City Bildirgesi," Kültürel Politikalar Dünya Konferansı, Mexico City, 26 Temmuz - 6 Ağustos 1982.

B. Madde 31, paragraf 2

15. *Taraf Devletler çocuğun aşağıdaki alanlardaki hakkına saygı duyar ve gözetir:*

a. **Kültürel ve sanatsal yaşama tüm katılım:** Tam olarak katılım hakkı birbiriyle ilişkili ve birbirini pekiştiren üç boyuta sahiptir:

- Erişim, çocuklara kültürel ve sanatsal yaşamı deneyimleme ve farklı ifade biçimlerinden oluşan geniş bir alanı öğrenme fırsatlarının tanınmasını gerektirir;
- Katılım, kişiliklerinin tam gelişebilmesi için çocuklara, tek tek ya da grup halinde olmak üzere, kendilerini serbestçe ifade etme, iletişim kurma, yaratıcı etkinliklerde yer alma fırsatlarının tanınmasını gerektirir;
- Kültürel yaşama katkı çocukların kültürde ve sanatta manevi, maddi, düşünsel ve duygusal katkılarda bulunma haklarını kapsar. Böylelikle çocuğun da ait olduğu bir toplumun gelişiminde ve dönüşümünde daha ileri noktalara varılmış olunur.

b. **Uygun fırsatlar sağlanmasını özendirme:** Uygun fırsatlar sağlanmasını özendirme gerekliliği kültürel, sanatsal ve kendine ait zamanı değerlendirebilecekleri etkinliklerle birlikte eğlenceye atıfta bulunmasına karşın Komite bunu Sözleşme'nin 4. Maddesinden hareketle oyunu da içerecek şekilde yorumlamaktadır. Dolayısıyla Taraf Devletler, 31. Madde kapsamındaki hakların yaşama geçirilmesi fırsatlarını sağlamak için gerekli ve uygun önkoşulları sağlamalıdır. Eğer gerekli yasal, politika geliştirici, bütçe sağlayıcı, çevreyi gözetken ve hizmet sağlayan yaklaşım sağlanırsa çocuklar da bu haklarından yararlanabilirler.

c. **Eşit fırsatlar tanıma:** Madde 31'de ifade edilen haklardan yararlanması için her çocuğa eşit fırsatlar tanınmalıdır.

V. Sözleşme'nin daha geniş bağlamında Madde 31

A. Sözleşme'nin genel ilkeleriyle bağlantılar

16. **Madde 2 (ayrımcılık yapmama):** Komite, 31. Madde kapsamındaki haklarını herhangi bir ayrımcılık olmaksızın tüm çocukların gerçekleştirebilmesi için Taraf Devletlerin gerekli tüm önlemleri almaları gerektiğini vurgular. Bu haklardan yararlanılmasında çocuğun, ana babasının ya da yasal vasisinin ırkı, rengi, cinsiyeti, dili, dini, siyasi ya da başka görüşü, ulusal, etnik veya toplumsal kökeni, mülkiyet, engellilik, doğumsal ya da başka herhangi bir durumu hiçbir şekilde ölçü olamaz. Belirli çocuk kesimlerinin haklarının ele alınmasına özel dikkat gösterilmesi gerekir. Bu kesimler arasında, diğerlerinin yanı sıra, kız çocuklar, engelli çocuklar, sağlıksız ya da tehlikeli ortamlarda yaşayan çocuklar, yoksulluk içinde olanlar, ceza, sağlık ya da bakım kurumlarında yaşayan çocuklar, silahlı çatışma ya da insani felaket ortamlarında olanlar, kırsal topluluklardaki çocuklar, mülteci ya da sığınma talebinde bulunanlar, sokaklarda yaşayanlar, göçer gruplara mensup çocuklar, göçmen ya da ülkelerinde yerlerinden olmuş çocuklar, yerli halklara ya da azınlık gruplara mensup olanlar, çalışan çocuklar, ana babası olmayanlar ve okullarında akademik başarıya ulaşma adına ağır baskı altında bulunan çocuklar bulunmaktadır.

17. **Madde 3 (çocuğun yüksek yararı):** Komite, Madde 31'de öngörülen hakların yaşama geçirilmesinin, tanım gereği çocuğun yüksek yararına olacağını vurgular. Çocuğun yüksek yararını gözetme yükümlülüğü, hem tek tek hem de gruplar ya da belirli bir bölgedeki çocuklar olarak tüm çocuklar için geçerlilik taşır. Madde 31'de belirtilen haklar üzerinde etkili olabilecek, yasal düzenlemelerle, politikalarla ve bütçelerle ilgili her tür önlem, ayrıca çevreyle ya da hizmet sunumuyla ilgili önlemler çocuğun yüksek yararını göz önünde bulundurmalıdır. Bu husus, örneğin, sağlık ve güvenlik, katı atıkların toplanması ve bertaraf edilmesi, konut ve ulaşım planlaması, kentsel tasarım ve erişebilirlik, park ve diğer yeşil alanların sağlanması, okul saatlerinin belirlenmesi, çocuk işçiliği ve eğitim, planlama uygulamaları ve İnternet'te özel yaşamın gizli tutulması gibi alanlarda hazırlanacak yönetmelikler için de geçerlidir.

18. **Madde 6 (yaşam, yaşama ve gelişme):** Taraf devletler, çocuğun yaşamını, hayatta kalmasını ve gelişimini mümkün olduğu ölçülerde güvence altına almalıdır. Bu hususta Komite, çocukların gelişimini ve gelişmekte olan kapasitelerini destekleme açısından madde 31'in her boyutunun pozitif değerinin tanınması gerekliliğine dikkat çekmek ister. Bu, aynı zamanda, madde 31'in uygulanması için alınan önlemlerin hangi yaşta olurlarsa olsunlar bütün çocukların gelişimsel ihtiyaçlarına uygun olmasını gerektirir. Taraf Devletler, oyunun çocuğun gelişimindeki merkezi önemine ilişkin farkındalığı ve anlayışı ana babalar, çocuklara bakan kişiler, yetkili merciler ve çocuklar için ve onlarla birlikte çalışan tüm profesyoneller arasında yaygınlaştırmalıdır.

19. **Madde 12 (kendini ilgilendiren kararlara katılma hakkı):** Çocuklar, kişi ve grup olarak, kendilerini ilgilendiren her konuda görüşlerini dile getirme hakkına sahiptir. Bu görüşlere, çocukların yaşlarına ve olgunluk düzeylerine göre gerekli ağırlık tanınmalı, gerektiğinde çocuklara görüşlerini dile getirebilmeleri için yeterli destek sağlanmalıdır. Çocuklar, oyun ve eğlence etkinliklerinde, kültürel ve sanatsal etkinliklere katılımda tercihte bulunma ve özerk davranma hakkına da sahiptir. Komite, çocuklara yasal düzenlemelere, politikalara, stratejilere ve hizmetlerin tasarımına katılma fırsatları tanınmasının, madde 31 kapsamındaki hakların yaşama geçirilmesi açısından taşıdığı önemin altını çizer. Çocukların bu anlamdaki katkıları, örneğin, şu alanlardaki görüşme ve tartışmalara katılmalarını da kapsayabilir: oyun ve eğlence ile ilgili politikalar; eğitim hakları, okullar ve okul müfredatı ile ilgili yasal düzenlemeler; çocuk işçiliğine ilişkin koruyucu yasalar; parkların ve diğer yerel tesislerin düzenlenmesi; kentsel planlama ve çocuk dostu toplulukların ve ortamların tasarımı. Ayrıca, okuldaki ve daha geniş çevredeki oyun ve eğlence fırsatları ile kültürel etkinlikler konusunda da kendilerinden görüş alınabilir.⁴

B. İlgili diğer haklarla bağlantılar

20. **Madde 13: İfade özgürlüğü hakkı,** kültürel ve sanatsal etkinliklere serbestçe katılma hakkı açısından temel önemdedir. Çocuklar, seçecekleri herhangi bir yolla kendilerini ifade etme hakkına sahiptirler. Bu hak ancak yasalarla tanımlanmış sınırlamalara tabidir ve bu sınırlamalar ancak başkalarının haklarına ve itibarlarına saygı, ulusal güvenliğin, kamu düzeninin, halk sağlığının ya da ahlakının korunması adına gündeme getirilebilir.

21. **Madde 15:** Çocuklar, kuracakları arkadaşlıklarda, sosyal, kültürel, sportif ve diğer örgütlenmelere üyelikte tercihte bulunma hakkına sahiptirler. **Örgütlenme özgürlüğü,** çocukların 31. Madde kapsamındaki haklarının ayrılmaz bir boyutunu oluşturur. Çünkü çocuklar birlikteyken, yetişkin-çocuk ilişkilerinde nadiren gerçekleşebilen bir şeyi yapabilirler ve düş güçleriyle yeni oyun biçimleri yaratabilirler. Çocukların, işbirliğini, hoşgörüyü, paylaşmayı ve yardımseverliği öğrenmek için her iki cinsiyetten akranlarıyla, ayrıca farklı yeteneklerde, farklı sınıf, kültür ve yaşlardan kişilerle temas etmeleri gerekir. Oyun ve eğlence, dostlukların oluşması için fırsatlar yaratır, sivil toplumun güçlenmesinde anahtar rol oynayabilir, çocuğun sosyal, ahlaki ve duygusal gelişimine katkıda bulunabilir, kültürü şekillendirir ve toplulukların inşasına yardımcı olur. Taraf devletler çocukların kendi topluluklarında akranlarıyla serbestçe bir araya gelmeleri için fırsatlar yaratmalıdır. Taraf Devletler ayrıca çocukların dernek kurma, derneklere katılma ve ayrılma, barışçı toplantı yapma haklarına saygı gösterip desteklemelidir. Bununla birlikte çocuklar örgütlere üye olmaya ve katılmaya hiçbir zaman zorlanmamalıdır.

22. **Madde 17:** Çocuklar, sosyal ve kültürel yarar sağlayacak, toplumun, **ülkenin ve dünyanın çeşitli kaynaklarından derlenmiş bilgi ve materyallere ulaşma hakkına sahiptir.** Bu tür bilgi ve materyallere erişim, çocukların kültürel ve sanatsal etkinliklere

⁴ Bakınız, çocuğun katılım hakkına ilişkin Komite'nin genel yorumu No.12 (2009).

tam olarak katılımları açısından temel önemdedir. Taraf Devletlerin, çocukların kendi kültürlerine ve diğer kültürlere ait bilgilere ve materyallere, işaret dili ve Braille dahil anladıkları dillerden ve farklı kanallardan mümkün olan en geniş erişimi sağlamaları yerinde olacaktır. Basılı materyallerin farklı formatlarda bulunabilmesi için telif hakları yasalarına belirli istisnalar getirilebilir. Bu arada, kültürel çeşitliliğin korunmasına ve sürdürülmesine, kültürel kalıplardan kaçınılmasına özel özen gösterilmelidir.

23. **Madde 22: Mülteci ve sığınmacı çocuklar** 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanma açısından büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çünkü bu çocuklar hem kendi geleneklerinden ve kültürlerinden kopmuştur, hem de gittikleri ülkenin kültüründen dışlanmıştır. Mülteci ve sığınmacı çocukların 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanma açısından ev sahibi çocuklarla eşit fırsatlara sahip olmalarını sağlamak için çaba gösterilmelidir. Mülteci çocukların kendi eğlence, kültür ve sanat geleneklerini sürdürme haklarına da saygı gösterilmelidir.

24. **Madde 23: Engelli çocukların** 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanabilmeleri için kendilerine erişilebilir ve kapsayıcı ortamlar ve tesisler sağlanmalıdır.⁵ Aileler, çocuklara bakan kişiler ve profesyoneller herkesin katılabileceği oyunların hem bir hak hem de engelli çocukların en ileri gelişimi sağlayabilecekleri bir araç olarak değerini tanınmalıdır. Taraf Devletler, yetişkinler ve akranlar arasında farkındalık yaratarak, yaşa uygun destek ya da yardım sağlayarak engelli çocukların oyun, eğlence, kültür ve sanat yaşamına başkalarıyla eşit ve aktif biçimde katılabilmeleri için fırsatlar yaratmalıdır.

25. **Madde 24:** Madde 31'de yer alan hakların yaşama geçmesi yalnızca **çocukların sağlık, iyi olma ve gelişimlerine katkıda** bulunmakla kalmayıp aynı zamanda hastalandıklarında ve/veya hastaneye yatırıldıklarında iyileşmelerini kolaylaştırmada da önemli bir rol oynar.

26. **Madde 27: Yetersiz yaşam standardı**, güvenli olmayan ya da aşırı kalabalık ve sağlıksız ortamlar, yetersiz beslenme, zorla yaptırılan zararlı ya da sömürücü nitelikte olan işler çocukların 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanma olanaklarını ortadan kaldırılabılır ya da sınırlandırılabilir. Taraf Devletler sosyal koruma, istihdam, konut ve çocukların kamusal alanlara erişimi gibi alanlarda politikalar geliştirirken, özellikle kendi evlerinde oyun ve eğlence imkanlarından yoksun çocukları gözeterek, bu politikaların 31. Madde kapsamındaki çocuk haklarıyla ilişkilerini dikkate almalıdırlar.

27. **Maddeler 28 ve 29: Eğitim**, çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve fiziksel yetilerinin tam olarak gelişmesi hedefine yönelmelidir. Madde 31 kapsamındaki hakların yaşama geçirilmesi, Madde 31'de öngörülen hakka uygun davranılması açısından temel önemdedir. Potansiyellerini optimal düzeye çıkarabilmeleri için çocukların kültürel ve sanatsal gelişime, ayrıca spor ve oyun etkinliklerine katılıma ihtiyaçları vardır. Komite, ayrıca şu noktayı da vurgulamak ister: Madde 31 kapsamındaki haklar çocukların eğitimsel gelişimleri açısından da yarar sağlar; bunlar, erken dönem çocuk eğitimi ve bakımı (okul öncesi), ilk ve orta öğretim boyunca gündelik olarak özendirilmeli ve kolaylaştırılmalıdır. Oyun her yaşta çocuk için uygun ve gerekli olmakla birlikte, okul yaşamının ilk yıllarında özellikle önem taşır. Araştırmalar, oyunun, çocukların öğrenme süreçlerinde önemli bir vasıta olduğunu göstermektedir.

28. **Madde 30: Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıklara mensup çocukların** kendi kültürlerinden yararlanmaları ve bu kültüre katılmaları özendirilmelidir. Devletler, azınlık topluluklara mensup çocuklarla yerli halklara mensup olanların kültürel özelliklerine saygı göstermeli, bu çocuklara kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini yansıtan sanatsal ve kültürel etkinliklere katılım açısından çoğunluk topluluklara mensup çocuklarla eşit haklar tanınmasını sağlamalıdırlar.

⁵ Bakınız, Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi, maddeler 7, 9 ve 30.

29. **Madde 32:** Komite birçok ülkede çocukların madde 31 kapsamındaki haklarından yararlanmalarını engelleyici güç ve zorlu işlerde çalıştırıldıklarına dikkat çeker. Dahası, milyonlarca çocuk, çocukluk dönemlerinin büyük bölümünü yeterli dinlenme ve eğitim imkanları bulamadan ev işlerinde ya da aileleriyle birlikte tehlikeli olmayan işlerde çalışarak geçirmektedir. Devletler, tüm çocuk işçileri Madde 31 kapsamındaki haklarını ihlal eden koşullara karşı korumak için gerekli her tür önlemi almalıdırlar.

30. **Maddeler 19, 34, 37 ve 38: Şiddet, cinsel sömürü, yasa dışı ya da keyfi yöntemler ve silahlı çatışmalara zorla dahil etme yoluyla özgürlüklerden yoksun bırakma** gibi durumlar, çocukların oyun ve eğlenceden, kültürel ve sanatsal yaşama katılımdan yararlanabilmelerini ciddi ölçüde engelleyen hatta imkansız kılan koşullar yaratmaktadır. Başka çocukların zorbalıklarına maruz kalma da Madde 31 kapsamındaki haklardan yararlanmaya önemli ölçüde engel olabilmektedir. Bu haklar, ancak, Taraf Devletlerin çocukları bu tür fiillerden koruyacak gerekli tüm önlemleri almalarıyla gerçekleşebilir.

31. **Madde 39:** Taraf Devletler ihmal, istismar ve sömürü gibi olumsuzluklara ya da şiddetin diğer türlerine maruz kalan çocukların tedavileri ve toplumla yeniden bütünleşmeleri için gerekli desteği sağlamalıdırlar. Çocukların uğradıkları sıkıntılar, acılı ve kendilerine zarar verenler de dahil olmak üzere, bazı oyunlar ve sanatsal yöntemlerle anlaşılabilir. 31 Madde kapsamındaki hakların gerçekleşmesi için sağlanacak fırsatlarla, çocukların travmatik ya da zorlu yaşam deneyimlerini içlerinden atabilecekleri değerli fırsatlar yaratılmış olur. Çocuklar böylelikle geçmişlerini anlayarak geleceğe daha iyi uyum sağlayabilirler. Oyun ve sanat yolu ile ifade edebilme, çocuklara iletişim kurma, kendi duygu ve düşüncelerini daha iyi anlama, psikolojik güçlükleri önleme ya da çözme, ilişkileri ve çatışmaları doğal, kendi yolunda ve kendi kendini iyileştirici tarzda yönetme olanakları sağlar.

VI. 31. Maddenin gerçekleşmesi için gerekli bağlamın yaratılması

A. Ulaşılabilecek en iyi ortam için etkenler

32. Çocukların oyuna ve eğlenceye kendiliğinden yönelimleri vardır ve en elverişsiz ortamlarda bile bunun fırsatlarını ararlar. Ancak, çocuklar 31 Madde kapsamındaki haklarından en ileri ölçüde yararlanacaklarsa, gelişim halindeki yeteneklerine uygun olarak belirli koşulların yerine getirilmesi gerekir. Bu bağlamda çocuklara aşağıdaki durumların sağlanması gerekir:

- Stres altında olmama;
- Sosyal dışlanmaya, önyargılara ya da ayrımcılığa maruz kalmama;
- Toplumsal zarar ya da şiddetten arınmış ortamlar;
- Yakın çevrede serbestçe ve güvenlik içinde dolaşabilmesi için atıklardan, kirlilikten, trafikten ve diğer fiziksel tehlikelerden yeterince arınmış bir çevre;
- Yaşa ve gelişim aşamasına uygun dinlenme imkanlarının varlığı;
- Diğer taleplerden bağımsız, kendine ait zamana sahip olma;
- Oynamak için, yetişkinlerin kontrolü ve yönetimi altında olmayan, erişilebilir mekanlar ve zaman;
- Yardım gerektiğinde yetişkinlere ulaşabilecekleri, farklı ve merak uyandırıcı fiziksel ortamlarda oyun oynanabilecek mekan ve fırsatlar;
- Doğal ve hayvanların da bulunduğu ortamlarda yaşama, etkileşim halinde olma ve oyun oynayabilme fırsatları;
- Kendi hayal güçleri ve dillerini kullanarak kendi dünyalarını yaratıp dönüştürmek üzere kendi mekanlarını ve zamanlarını oluşturabilmelerine fırsat tanıma
- Kendi topluluklarının kültürel ve sanatsal mirasını keşfetme ve kavrama, buna katılma, yaratma ve şekillendirme fırsatları;
- Gerektiğinde eğitimi kolaylaştırıcılar ya da antrenörler tarafından desteklenmek

- üzere diğer çocuklarla birlikte oyun, spor ve diğer eğlence etkinliklerine katılma fırsatları; Madde 31’de belirtilen hakların değerinin ve meşruluğunun ana babalar, öğretmenler ve bir bütün olarak toplum tarafından tanınması.

B. 31. Maddenin gerçekleştirilmesinde ele alınması gereken güçlükler

33. **Oyun ve dinlenme ile eğlencenin önemini kavrayamama:** Dünyanın pek çok yerinde oyun, herhangi bir değeri olmayan amaçsız ve verimsiz işler için harcanan “kayıp” zaman olarak görülür. Ana babalar, çocuklara bakan kişiler ve kamu yöneticileri genelde ders çalışmaya ve ekonomik kazanç getirici işlere, çoğu kez gürültülü, kir-pas içinde kalınan, kırıcı – dökücü ve bir takım şeyleri engelleyici olarak düşündükleri oyun oynamaya göre çok daha büyük öncelik tanırırlar. Ayrıca, genel olarak alındığında yetişkinler çocukların oyunlarını destekleyecek ve onlarla oyun sırasında etkileşim kuracak güven, beceri ve anlayıştan da yoksundurlar. Gerek çocukların oyun ve eğlenceye katılma hakları, gerekse bu etkinliklerin çocuğun iyiliği, sağlığı ve gelişimi açısından taşıdığı temel önem yeterince anlaşılmamakta ve buna yeterince değer verilmemektedir. Oyun hakkının verildiği durumlarda bile burada genellikle fiziksel aktivite isteyen oyunlarla rekabetçi sporlar öne çıkarılmakta, örneğin kurguya ya da toplumsal içerikli sahnelemelere fazla değer verilmemektedir. Komite, yaşları daha büyük çocuklar tarafından tercih edilen oyun ve eğlence biçimlerinin ve yerlerinin daha fazla kabul görmesi gerektiğini vurgulamak ister. Ergenler genellikle akranlarıyla buluşabilecekleri, giderek artan bağımsızlıklarının ve yetişkinliğe geçişlerinin deneyimlerini yaşayabilecekleri yerler ararlar. Bu da onların kimlik ve aidiyet algılarının gelişimi açısından önemli bir boyuttur.

34. **Güvenli olmayan ve tehlikeli ortamlar:** Madde 31 kapsamındaki hakları etkileyen içinde bulunulan ortama dair özellikler çocukların sağlığı, güvenliği ve gelişimi açısından ya koruyucu ya da risk faktörleri olarak ağırlık taşır. Daha küçük yaştaki çocukların oynayacakları alanlar onların keşfetme ve yaratıcılık dürtülerini gerçekleştirmelerini engellemeyen mekanlar olmalı, ancak ana babalarının ve bakıcılarının da onları görüp seslenebilecekleri şekilde düzenlenmelidir. Çocuklar için tehlikelerden uzak ve kendi evlerine yakın mekanlara erişebilmeleri ve gelişen kapasiteleri doğrultusunda güvenli ve bağımsız bir ortamda oynayabilecekleri destekleyici önlemlerin alınması gerekir.

35. **Dünyada en yoksul konumdaki çocukların çoğu çeşitli fiziksel tehlikelerle karşı karşıyadır:** kirletilmiş su; açık kanalizasyon sistemleri; aşırı kalabalık kentler; denetimsiz trafik; yetersiz sokak aydınlatması ve aşırı kalabalık sokaklar; yerelde güvenli oyun alanlarının, yeşil alanların ve kültürel tesislerin yokluğu; tehlikeli, şiddetin hüküm sürdüğü ya da kirliğin damga vurduğu yoksul kent mahalleleri. Çatışma sonrası ortamlarda ise çocuklar bir de mayınların ve patlamamış mühimmatın oluşturduğu tehlikelerle karşı karşıyadır. Gerçekten de çocuklar özellikle risk altındadır; çünkü çocuklardaki doğal merak ve yeni oyun arama eğilimi, bu tür maddelerle temas riskini arttırmaktadır ve ayrıca buralarda herhangi bir patlamanın çocuklar üzerindeki etkisi de yetişkinlere göre daha fazladır.

36. **İnsan kaynaklı etmenler de bir araya gelerek çocukları kamusal ortamlarda risk altına sokabilir:** yüksek suç ve şiddet oranları; toplum içindeki huzursuzluk ve iç gerilimler; uyuşturucu trafiği ve çetelerden kaynaklanan şiddet; çocuk kaçırma ve çocuk ticareti; birbirine düşman gençlerin ya da yetişkinlerin hakimiyetindeki açık alanlar; kızlara yönelik saldırganlık ve cinsel şiddet. Parkların, oyun alanlarının, spor tesislerinin ve diğer imkanların olduğu yerlerde bile bunlar çocukların denetimsiz ve tehlikelere açık, risk altında olacakları yerlerde bulunabilmektedir. Bütün bu etmenlerin ortaya koyduğu tehlikeler çocukların güvenli oyun ve eğlence fırsatlarını ciddi biçimde sınırlamaktadır. Geleneksel olarak çocukların yararlanabildikleri pek çok mekanın giderek yitirilmesi, Madde 31 kapsamındaki hakların korunması açısından daha fazla Hükümet müdahalesini gerekli kılmaktadır.

37. **Çocukların kamusal alanları kullanmalarına karşı direnç:** Kamusal mekanın oyun, eğlence ve kendi kültürel etkinlikleri için çocuklar tarafından kullanılmasını engelleyen bir başka etmen de kamusal alanların giderek ticarileşmesi ve çocukların buralardan kovulmalarıdır.

Dahası, dünyanın pek çok yerinde çocukların kamusal mekanlardaki varlığı daha az hoşgörüle karşılanmaktadır. Örneğin, çocuklara getirilen kısıtlamalar; kimi topluluklara ya da parklara girişin kontrollü olması; gürültü düzeyine toleransın azalması; “kabul edilebilir” oynayabilecekleri oyunların katı kurallara bağlı olduğu oyun alanları ve çocukların alışveriş merkezlerine girmelerine getirilen sınırlamalar, çocukların “sorun” ve/ya da “suçlu” olarak görüldükleri bir algının yerleşmesine yol açmaktadır. Özellikle ergen yaşlardakiler hakkında medyada yaygın olarak yer alan ve gösterilen bu çocuklara ilişkin olumsuz haberler nedeniyle bir tehdit olarak algılanmakta, ergenler kamusal alanlardan dışlanmaktadır.

38. **Çocukların dışlanması, onların yurttaş olarak gelişimleri üzerinde önemli etkileri vardır.** Kapsayıcı kamusal mekanlarında farklı yaş gruplarındaki çocukların ortak deneyimi sivil toplumun güçlenmesini sağlar ve çocukların kendilerini hak sahibi yurttaşlar olarak görmelerine katkıda bulunur. Devletlerin, çocukların hak sahipleri olarak daha yaygın biçimde tanınmalarını sağlamak üzere genç ve yaşlı kuşaklar arasındaki diyalogu geliştirmesi, semtlerde ya da belediyelerde tüm çocukların oyun ve eğlence ihtiyaçlarını karşılayabilecek farklı mekanlardan oluşan ağların önemine dikkat çekmesi gerekir.

39. **Risk ve güvenliği dengeleme:** Çocukların kendi yerel ortamlarında karşılaştıkları fiziksel ve insani risklere ilişkin kaygılar, dünyanın kimi yerlerinde izleme ve denetimin de yoğunlaşmasını beraberinde getirmekte, bu da çocukların oyun oynama özgürlüklerine ve eğlenme fırsatlarına yeni kısıtlamalar anlamına gelmektedir. Ayrıca, oyun ve eğlence etkinliklerinde çocukların kendileri de başka çocuklar için tehdit oluşturabilmektedir. Örneğin, yaşça daha büyük çocukların kendilerinden küçük olanlara karşı zorbalığa ve istismara yönelmeleri ve çocukların grup baskıları sonucunda riskli davranışlara yönelmeleri gibi. Çocukların 31. Madde kapsamındaki haklarını gerçekleştirmelerinde zarar görmemelerini sağlamak gerekse de, bazı risk alma ve zorlanma durumları da oyun ve eğlencenin bir parçasıdır ve bu tür etkinliklerin sağlayacağı yararların gerekli bir bileşenidir. Bu açıdan bir yanda, örneğin küçük yerleşim yerlerindeki sokakların trafiğe kapatılması, sokakların daha iyi aydınlatılması ya da okullardaki oyun alanlarının sınırlarının daha güvenli biçimde belirlenmesi gibi yollarla, çocukların buldukları ortamlarda kabul edilemez tehlikelerin azaltılması ile diğer yanda da çocukların kendi güvenliklerini sağlamak için bilgilendirilmeleri, donatılmaları ve güçlendirilmeleri arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Çocuğun yüksek yararı, çocukların deneyimlerine ve kaygılarına kulak verilmesi, çocukların karşı karşıya kalabilecekleri risk düzeninin belirlenmesinde aracı ilkeler olarak işlev görmelidir.

40. **Doğaya erişim ihtiyacı:** Çocuklar, birbirleriyle tanışarak, kendi yönlendirdikleri oyunlarla ve kendilerine açıklamalarda bulunan yetişkinlerle birlikte yaptıkları keşiflerle doğanın özelliğini, güzelliğini ve önemini anlarlar, değerini bilirler ve doğaya özen gösterirler. Çocukluk döneminde kırlarda oynanan oyunlar, yaşanan keyifli anlar hafızalarda yer aldığı gibi aynı zamanda stresle baş etmeyi de güçlendirir, çocuklara manevi bir hoşnutluk duygusu kazandırır ve gezegenimize bağlılığı özendirir. Doğal ortamlarda oyun aynı zamanda hareketliliğe, dengeye, yaratıcılığa, sosyal işbirliğine ve konsantrasyona da katkıda bulunur. Bahçe işleri, hasat, kırsal törenler ve huzur içinde düşünme, birçok kültürde sanat ve kültürel mirasın önemli bir boyutudur. Giderek kentleşen ve özelleşen bir dünyada çocukların parklara, bahçelere, ormanlara, sahillere ve diğer doğal alanlara erişimi azalmaktadır ve düşük gelirli kentsel yörelerde yaşayan çocuklar yeşil alanlara erişim bakımından en yetersiz durumda olan kesimdir.

41. **Eğitimde başarı için baskı:** Dünyanın pek çok yerinde çok sayıda çocuk, formel anlamda akademik başarıya tanınan ağırlık nedeniyle 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanamamaktadır. Örneğin:

- Erken dönem çocukluk eğitimi çocukların oyun oynamalarına ve gelişimlerine daha fazla katkıda bulunacağı yerde daha fazla akademik hedeflere ve öğrenime ağırlık vermektedir.
- Okul dışı özel ders alma ve ev ödevleri çocukların serbestçe seçecekleri etkinlikler için daha az zaman bırakmaktadır;
- Okul müfredatı ve günlük ders çizelgeleri genellikle oyun, eğlence ve dinlenme gibi diğer ihtiyaçları yeterince göz önüne almamaktadır;
- Sınıflarda formel ve didaktik eğitim yöntemleri kullanılması nedeniyle aktif ve oyunla

- kaynaştırılmış öğrenmenin avantajlarından yararlanılamamaktadır;
- Çocukların giderek daha fazla zamanlarını kapalı mekanlarda geçirmek zorunda kaldıkları okullarda çocukların doğayla teması azalmaktadır;
- Kimi ülkelerdeki okullarda kültürel ve sanatsal etkinlikler için fırsatlar ve uzman sanatçılardan verilen eğitimler giderek azalırken ağırlık daha akademik konulara verilmektedir;
- Okullardaki çocukların oynayabilecekleri oyunlara getirilen sınırlamalar yaratıcılık, keşfetme ve sosyal gelişim fırsatlarını azaltmaktadır.

42. **Aşırı sıkı ve katı programlar:** Pek çok çocuk açısından, madde 31 kapsamındaki hakların gerçekleşebilmesi, yetişkinlerce kararlaştırılan etkinliklerin dayatılması yüzünden kısıtlanmaktadır. Örnek vermek gerekirse, bunların arasında zorunlu tutulan sporlar, engelli çocuklar için rehabilitasyon ya da özellikle kız çocuklara yaptırılan rutin ev işleri yer almaktadır. Bunlar, çocukların kendilerinin yapmak istedikleri etkinliklere ya çok az ya da hiç zaman bırakmamaktadır. Hükümet yatırımlarının söz konusu olduğu durumlarda ise bunlar organize yarışmacı etkinliklere odaklanmakta, kimi durumlarda ise çocuklara kendi tercihleri dışında birtakım gençlik örgütlenmelerine katılmaları dayatılmaktadır. Oysa çocukların, yetişkinler tarafından belirlenmeyen ya da kontrol edilmeyen zamana, ayrıca kendilerinden herhangi bir şey istenmediği, hatta canları istemiyorsa “hiçbir şey yapmayacakları” zaman dilimlerine ihtiyaçları vardır. Gerçekten de hiçbir etkinlikte bulunmama, yaratıcılık açısından uyarıcı bir işlev görebilir. Çocukların tüm kendine ait zamanının programlanmış olması ya da yarışmacı etkinliklere dar biçimde odaklandırılması, çocuğun fiziksel, duygusal, bilişsel ve sosyal iyi olma hali açısından zararlı olabilir.⁶

43. **Gelişim programlarında madde 31’in ihmal edilmesi:** Birçok ülkede erken dönem çocukluk bakım ve gelişim çabaları yalnızca çocuk yaşatma konularına odaklanmakta, çocukların gelişmelerini sağlayacak koşullar ihmal edilmektedir. Programlar pek çok örnekte yalnızca beslenme, bağışıklama ve okul öncesi eğitimle ilgilenmekte, oyun, eğlence, kültür ve sanata ise ya hiç önem verilmemekte ya da pek az önem verilmektedir. Söz konusu programları yöneten personel, çocuğun gelişim ihtiyacının bu yönleri konusunda eğitilmiş değildir.

44. **Çocuklara yönelik kültürel ve sanatsal fırsatlar için yatırım ihtiyacı:** Çocukların kültürel ve sanatsal etkinliklere erişimini sınırlayan bir dizi etmen vardır: ana baba desteğinin olmayışı; erişimin maliyeti; ulaşım ihtiyacı; pek çok serginin, oyunun ve etkinliğin yetişkin merkezli olması; bu etkinlikler hazırlanırken etkinliğin içeriğine, tasarımına, nerede yapılacağına ve biçimlemelerine ilişkin belirlemelere çocukların dahil edilmemeleri gibi. Yaratıcılığı uyaracak mekanların oluşturulmasına daha fazla önem verilmelidir. Sanat ve kültür mekanlarının yöneticilerinin, programlarının temsil ettikleri topluluğun kültürel yaşamını nasıl yansıttığını ve karşılık verdiğini değerlendirmeleri için kendi fiziksel mekanlarının ötesine bakmaları gerekir. Çocukların sanatsal etkinliklere katılımı, daha çocuk merkezli bir yaklaşımı gerektirir. Böyle bir yaklaşımda çocuklardan ürün vermeleri istenir ve bu ürünler sergilenir; ayrıca sunulacak programların tasarımına çocuklar da dahil edilir. Çocukluk döneminde bu tür süreçlerde yer alma, yaşama dönük kültürel ilginin uyarılmasına hizmet edebilir.

45. **Elektronik medyanın giderek artan rolü:** Dünyanın neresinde olursa olsun çocuklar, hem tüketici (kullanıcı) hem de yaratıcılar olarak giderek daha fazla zamanlarını oyun, eğlence, kültürel ve sanatsal etkinlikleri ile geçirmektedir. Bunun kanalları, çeşitli dijital platformlar ve medyadır. Televizyon izleme, mesajlaşma, sosyal ağlara katılım, oyun, metin iletme, müzik dinleme ve müzik yaratma, video ve film çekme, yeni sanat biçimleri yaratma, görüntü yayma vb bunlar arasındadır. Enformasyon ve iletişim teknolojileri artık çocukların gündelik gerçekliğinin merkezi bir boyutu haline gelmeye başlamıştır. Günümüzde çocuklar çevrim içi ve çevrim dışı ortamlar arasında sürekli gelip gitmektedir. Bu platformlar eğitim, sosyalleşme ve kültürel açılardan büyük yararlar sağlama potansiyeli taşımaktadır ve Devletlerin tüm çocukların bu imkanlardan yararlanmalarında fırsat eşitliği sağlamak için gerekli önlemleri almaları yerinde olacaktır. İnternete ve sosyal medyaya erişim, küreselleşmiş bir ortamda madde 31 kapsamındaki hakların yaşama geçmesi açısından merkezi önemdedir.

⁶ Marta Santos Pais, “Çocuk Haklarına dair Sözleşme,” OHCHR içinde, İnsan Hakları Raporlama Elkitabı (Cenevre, 1997), ss. 393 to 505.

46. Bununla birlikte Komite, gerek bu ortamların gerekse çocukların bu ortamlarla etkileşim içinde geçirdikleri zamanın çocuklar açısından taşıdığı potansiyel risk ve zararlar hakkında giderek biriken kanıtlardan kaygılıdır. Örneğin:

- İnternete ve sosyal medyaya erişim, çocukları siber zorbalığa, pornografiye ve siber alemdeki uygunsuz ilişkilere açık hale getirmektedir. Çok sayıda çocuk, erişime herhangi bir sınır getirilmeksizin ve etkili bir izleme olmaksızın internet kafelere, bilgisayar kulüplerine ve oyun salonlarına gitmektedir;
- Özellikle erkek çocukların şiddet içeren video oyunlarına giderek daha fazla ilgi duymaları, anlaşıldığı kadarıyla saldırgan davranış biçimleriyle bağlantılıdır; çünkü son derece ilgi çekici ve etkileşimli olan bu oyunlar şiddet içeren davranışları ödüllendirmektedir. Bu tür oyunlar tekrar tekrar oynandıkça olumsuz öğrenme daha da pekişmekte, sonuçta başkalarının acı ve güçlüklerine karşı duyarlılık azaldığı gibi başkalarına karşı saldırgan ya da zararlı davranışlar ortaya çıkabilmektedir. Çocukların herhangi bir filtre ya da koruma olmaksızın küresel bir kullanıcı ağıyla karşılaştıkları çevrimiçi oyun fırsatlarının yaygınlaşması da bir başka kaygı konusudur.
- Medyanın büyük bölümü, özellikle anaakım televizyon, toplumda var olan kültür çeşitliliğinin dilini, değerlerini ve yaratıcılığını yansıtamamaktadır. Böylesi bir tek kültürlü anlayış yalnızca çocukların kültürel etkinliklerin potansiyel zenginliğinden yararlanma fırsatlarını sınırlandırmakla kalmamakta, aynı zamanda ana akım dışında kalan kültürlerin değersizliği gibi bir anlayışı pekiştirmektedir. Televizyon ayrıca sokaklarda ve oyun alanlarında geleneksel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan pek çok çocuk oyununun, şarkısının ve tekerlemesinin unutulup gitmesine katkıda bulunmaktadır;
- Çocukların fiziksel etkinliklerinin azalması, düzensiz uyku, artan obezite ve bazı sağlık sorunlarının görülmesinde onların giderek artan ekran merkezli etkinliklere bağımlılıklarının neden olduğu düşünülmektedir.

47. **Oyunun pazarlanması ve ticarileştirilmesi:** Komite'yi kaygılandıran bir nokta, çok sayıda çocuğun ve ailenin oyuncak ve oyun üreticilerinin giderek artan düzeylerde kuralsız biçimde yürüyen ticarileştirme ve pazarlama faaliyetleriyle karşı karşıya olmalarıdır.⁷ Ana babalar, çocuklarının gelişimi için zararlı olabilecek ya da yaratıcı oyun anlayışına ters düşebilecek ürünleri satın alma baskısı altındadır. Verilebilecek örnekler arasında, çocuğun düş gücüyle yaratıcılığını engelleyen yerleşik karakterlere ve öykülere sahip televizyon programları; çocuğu yalnızca edilgen bir gözlemci konumunda tutan mikroçipli oyuncaklar; önceden belirlenmiş bir etkinlik kalıbı olan oyun paketleri; geleneksel cinsiyet kalıplarını ya da kız çocukların erken cinselleşmelerini özendiren oyuncaklar; tehlikeli parçalara ya da kimyasal maddelere sahip oyuncaklar ve gerçekçi savaş oyuncakları ve oyunları yer almaktadır. Küresel pazarlama ayrıca çocukların kendi topluluklarının geleneksel kültürel ve sanatsal yaşamına katılımlarını zayıflatıcı bir etki de yaratabilir.

VII. 31. Madde kapsamındaki haklarının yaşama geçirilmesi açısından özel dikkat gerektiren çocuklar

48. **Kız çocuklar:** Ağır ev sorumlulukları, kardeş ve aile bakım yükümlülükleri, ana babaların aşırı koruyucu tutumları ve kız çocukların beklentilerine ve davranışlarına sınırlamalar getiren kültürel varsayımlar ve uygun tesislerin olmaması gibi faktörler hep birlikte kız çocukların 31. Madde kapsamındaki haklardan yararlanmalarını engelleyici etkide bulunmaktadır. Ayrıca, neyin erkek neyinse kız çocuklara uygun oyunlar olduğuna ilişkin cinsiyetçi ayırım ana babalar, çocuklara bakan kişiler, medya ve oyun/oyuncak üreticileri tarafından da pekiştirilmekte, bu durum toplumdaki geleneksel cinsiyetçi rol dağılımının sürmesine yol açmaktadır. Eldeki kanıtlara göre erkek çocukların oyunları onları modern toplumdaki çeşitli profesyonel ve diğer ortamlarda başarılı performans sergilemeye hazırlarken, kız çocuklara yönelik oyunlar ise tersine onları özel alan olarak eve, eş ve anne olarak gelecekteki rollerine yönlendirmektedir. Ergen yaşlardaki erkek ve kız çocukların ortak eğlence etkinliklerinde bir arada olmaları genellikle istenmemektedir. Dahası, dışarıdan dayatılan dışlanma, kendi kendini dışlama ya da yeterli imkanlar olmaması gibi nedenlerden dolayı genellikle

⁷ UNICEF, Çocuk Güvenliği Online: Küresel Görevler ve Stratejiler. Teknik rapor (Floransa, Innocenti Araştırma Merkezi, 2012).

kız çocukların fiziksel etkinliklere ve organize oyunlara katılımı daha sınırlı kalmaktadır. Spor etkinliklerine katılımın kanıtlanmış fiziksel, psikolojik, sosyal ve entelektüel yararları göz önüne alındığında bu örüntü hiç kuşkusuz kaygı vericidir.⁸ Kız çocukların 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanmalarının önündeki bu yaygın ve ciddi engelleri dikkate alan Komite, Taraf Devletleri, ayrımcılık ve fırsat eşitsizliği örüntülerini daha da pekiştiren toplumsal cinsiyet kalıplarını sorgulamak üzere harekete geçme çağrısında bulunmaktadır.

49. **Yoksulluk içindeki çocuklar:** Tesislere erişememe, katılımın gerektirdiği masrafları karşılayamama, tehlikeli ve ihmal edilmiş mahalleler, bir işte çalışma zorunluluğu, bir tür güçsüzlük ve marjinalite duygusu, en yoksul konumdaki çocukları 31. Maddede öngörülen haklardan yararlanmaktan alıkoyan etmenlerdir. Bu konumdaki pek çok çocuk açısından ev dışı ortamlardaki sağlık ve güvenlik risklerinin yanı sıra kendi evlerinde de oyun ve eğlence için pek az mekan ve imkan vardır. Ana babasız çocuklar 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanamama açısından özellikle elverişsiz konumdadır; sokaklarda yaşayan çocuklar ise kendi ortamlarını oyun için yaratıcı biçimlerde kullanmalarına karşın genellikle kent parklarından ve oyun alanlarından dışlanmaktadır ve özel olarak kendilerine sunulan oyun fırsatları yoktur. Kent yönetimleri 31. Madde kapsamındaki haklardan yoksulluk içinde yaşayan çocukların da yararlanmasında parkların ve oyun alanlarının taşıdığı önemi görmeli ve politika belirleme, planlama ve geliştirme girişimlerinde bu çocuklarla diyaloga girmelidir. Devletlerin, tüm çocukların kültürel ve sanatsal etkinliklere erişimini, bu alanda eşit fırsatlara sahip olmalarını sağlamak üzere harekete geçmeleri gerekmektedir.

50. **Engelli çocuklar:** Engelli çocukların 31. Madde kapsamındaki haklardan yararlanmaları önünde çok sayıda engel bulunmaktadır: okullardan, arkadaşlıkların kurulup oyun ve eğlence etkinliklerinin gerçekleştiği gayri resmi ve sosyal alanlardan dışlanma; evde dış dünyadan kopuk olarak yaşama; engelli çocuklara düşmanca yaklaşan ve onları reddeden kültürel tutumlar ve olumsuz kalıplar; diğer mekanların yanı sıra parkların, oyun alanlarının ve malzemelerinin, sinemaların, tiyatroların, konser salonlarının ve spor alan ve tesislerinin fiziksel anlamda erişilebilir olmayışı; güvenlik gerekçesiyle engellileri spor ve kültür alanlarından dışlayan politikalar; iletişim engelleriyle birlikte aktarma ve uyarılma teknolojilerinin sağlanmaması ve ulaşım araçlarının erişilebilir olmayışı. Bunların yanı sıra, engelli çocukların haklarından yararlanmaları başka şekillerde de engellenebilmektedir. Örneğin, yardımcı teknolojilerin kullanılması dahil olmak üzere radyo, televizyon, bilgisayar ve tablet gibi araçların bu çocuklar tarafından da kullanılabilir hale gelmesini sağlayacak yatırımlar yapılmazsa böyle bir durum ortaya çıkabilir. Bu açıdan Komite, Engelli Kişilerin Haklarına ilişkin Sözleşme'nin 30. Maddesine özel önem vermektedir. Bu madde, Taraf Devletlerin engelli çocukların oyun, eğlence, spor ve kendine ait zamanı değerlendirebileceği etkinliklere diğer çocuklarla birlikte eşit erişim sağlama, bu arada ana akım okul sisteminde de aynı duyarlılığı gözetme yükümlülüklerini vurgulamaktadır. Engelleri kaldırmak, engelli çocukların tüm bu etkinliklerden yararlanabilmelerini ve hepsine erişebilmelerini sağlamak ve buna yönelik fırsatlar yaratmak için proaktif önlemler gerekmektedir.⁹

51. **Kurumlardaki çocuklar:** Pek çok çocuk çocukluğunun tamamını ya da bir bölümünü Devletin bakım kurumlarında geçirmektedir. Bu kurumların arasında diğerlerinin yanı sıra çocuk evleri ve yatılı okullar, hastaneler, gözetim ve tutukevleri ve mülteci kampları yer almaktadır ki buralarda oyun, eğlence, kültür ve sanat etkinliklerine katılım ya hiç söz konusu değildir ya da çok sınırlıdır. Komite, Devletlerin kurum bakımı sisteminden uzaklaşmaları yönünde çalışmalarını gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak, bu hedefin gerçekleşmesine kadar Devletler, tüm bakım kurumlarının çocuklara akranlarıyla birlikte olma, oyun oynama, oyunlara, fiziksel etkinliklere, kültürel ve sanatsal yaşama katılma fırsatları sağlayacak şekilde yapılandırılmalarına yönelik önlemler almalıdırlar. Bu önlemler, katılmanın zorunlu tutulduğu ya da organize etkinliklerle sınırlı kalmamalıdır. Çocukların serbest oyun ve eğlence etkinliklerinde yer alabilmeleri için güvenli ve heveslendirici ortamlar gerekmektedir. Mümkün olan her durumda çocuklara kendi yerel topluluklarında bu fırsatlar sağlanmalıdır. Uzun denebilecek bir süre kurumlarda yaşayan çocukların ayrıca kitaba, dergiye, internet erişimine ve bu tür kaynaklardan yararlanmaları için

⁸ UNESCO, Uluslararası Beden Eğitimi ve Spor Anlaşması, 1978.

⁹ Engelli çocukların haklarına ilişkin genel yorum No. 9 (2006).

desteğe ihtiyacı vardır. Kurumlarda yaşayan tüm çocukların 31. Madde kapsamındaki haklardan yararlanmalarını sağlayacak ortamların yaratılması için zaman, uygun mekan, yeterli kaynak ve donanım, eğitilmiş ve motivasyonlu personel ve bütçe tahsisleri gerekmektedir.

52. **Yerli halklara ve azınlıklara mensup çocuklar:** Etnik, dinsel, ırksal ya da kast temelinde ayrımcılık çocukların 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanmalarını engelleyebilir. Düşmanlık, asimilasyon politikaları, reddetme, şiddet ve ayrımcılık, yerli halklara ve azınlık gruplara mensup çocukların kendi kültürel pratiklerine, ritüellerine ve kutlamalarına katılımlarını, diğer çocuklarla birlikte spor, oyun, kültür, oyun ve eğlence etkinliklerinde yer almalarını engelleyebilir. Devletlerin, azınlık grupların yaşadıkları toplumların kültürel ve eğlence yaşamında yer alma haklarını tanıma, koruma ve bu hakka saygılı olma; ayrıca kendi kültürlerini koruma, yayma ve geliştirme haklarını güvence altına alma yükümlülükleri vardır.¹⁰ Bununla birlikte, yerli topluluklara mensup çocukların kendi ailesel geleneklerinin ötesindeki kültürleri tanıma ve yaşama hakları da vardır. Kültürel ve sanatsal programlar kapsama, katılımcılık ve ayırım yapmama ilkelerini temel almalıdır.

53. **Çatışma, insani ve doğal afet ortamlarındaki çocuklar:** Çatışma ve afet gibi durumlarda Madde 31 kapsamındaki haklara çoğu kez yiyecek, barınma ve ilaç sağlama gibi işlere göre daha düşük öncelik tanınır. Oysa bu tür durumlarda oyun, eğlence ve kültürel etkinlikler, kaybolma, travma ve yerinden olma gibi olumsuzlukların ardından çocukların yeniden normalleşme duygusu kazanmalarında tedavi ve rehabilitasyon açısından önemli bir rol oynayabilir. Oyun, müzik, şiir ya da tiyatro mülteci çocuklarla örneğin incinen, şiddete, istismara ya da sömürüye maruz kalan çocukların duygusal acılarını aşmalarında ve yaşamlarını yeniden kontrol altına almalarında onlara yardımcı olabilir. Bu tür etkinlikler çocuklara kimlik duygularını yeniden kazandırabilir, başlarına gelene bir anlam vermelerinde onlara yardımcı olabilir, sonunda yaşamdan zevk almalarını sağlayabilir. Kültürel ya da sanatsal etkinliklerin yanı sıra oyuna ve eğlenceye katılım, çocuklarla ortak bir deneyimi paylaşma, kendilerine yeniden değer verme, kendi yaratıcılıklarını ortaya çıkarma, bir bağlanma ve aidiyet duygusu geliştirme fırsatları sunabilir. Oyun ortamları ayrıca bunları izlemekte olanlara da çatışmaların zararlı etkilerini hala üzerlerinde taşıyan çocukları belirleme fırsatı sunar.

VIII. Taraf devletlerin yükümlülükleri

54. Madde 31, içerdiği hakların ayırım gözetmeksizin tüm çocuklar için gerçekleşmesini güvence altına almada Taraf Devletlere üç yükümlülük getirmektedir:

- a. **Saygı gösterme yükümlülüğü,** Taraf Devletlerin 31. Maddede getirilen haklardan yararlanılmasına doğrudan ya da dolaylı biçimde müdahalede bulunmaktan kaçınmalarını gerektirir;
- b. **Koruma yükümlülüğü,** Taraf Devletlerin, üçüncü tarafların 31. Maddede getirilen haklara müdahalede bulunmalarını engelleyecek önlemler almalarını gerektirir;
- c. **Yerine getirme yükümlülüğü,** Taraf Devletlerin madde 31'deki hakların fiilen gerçekleşmesi için gerekli yasal, idari, yargısal, bütçesel, tanıtıcı ve diğer önlemleri almalarını gerektirir. Buna yönelik olarak, gerekli bütün hizmetlerin, desteklerin ve fırsatların bulunabilmesi için harekete geçilmesi gerekmektedir.

55. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tedrici biçimde yaşama geçirilmesini öngörmekle ve kaynakların sınırlı oluşundan ileri gelen sorunları tanımakla birlikte, Taraf Devletlere kaynakların yetersiz olduğu durumlarda bile yerine getirilmesi gereken somut ve sürekli bir yükümlülük de getirir: “verili koşullarda, ilgili haklardan mümkün olan en geniş biçimde yararlanılmasını sağlamak”¹¹. Dolayısıyla madde 31 kapsamındaki haklarla ilgili olarak geriye götürücü hiçbir önlem alınamaz. Bu yönde belirli bir önlemin alınacak olması durumunda ilgili Devlet, Sözleşme’de yer alan diğer tüm hakları da göz önünde bulundurarak, çocukların konuya ilişkin olarak dile getirmiş oldukları görüşler dahil tüm alternatifleri titizlikle değerlendirdiğini ve alınan kararın haklı olduğunu göstermek zorundadır.

¹⁰ Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi (61/295 sayılı Genel Kurul kararı, ek).

¹¹ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, taraf Devletlerin yükümlülüklerinin mahiyetine ilişkin genel yorum No. 3 (1990), paragraf 11.

56. **Saygı gösterme yükümlülüğü**, birey olarak ya da başkalarıyla birlikte her çocuğun 31. Madde kapsamındaki haklarına saygıyı sağlayacak özel önlemlerin alınmasını gerektirir. Aşağıda sıralananlar da bu kapsamdadır:

a. Bakım veren kişilere destek: Madde 31 kapsamındaki haklarla ilgili olarak ana babalara ve çocuklara bakan kişilere Sözleşme'nin 18. Maddesinin 2'nci paragrafı doğrultusunda yol göstericilik yapılmalı, destek ve kolaylaştırıcılık sağlanmalıdır. Bu tür bir destek, örneğin aşağıdaki biçimleri alan pratik rehberlik olarak gerçekleştirilebilir: oyun oynarlarken çocukların nasıl dinlenmeleri gerektiği; çocukların oyunlarını kolaylaştırıcı ortamlar yaratılması; çocukların serbestçe oynamalarına izin verilmesi ve onların oyunlarına katılma. Benzer biçimde, yaratıcılığın ve becerinin özendirilmesinin önemi, bir yanda güvenlik ile diğer yanda yeni şeyler keşfetme arasındaki dengenin kurulması, oyunun çocuk gelişimi açısından taşıdığı değer ve kültürel, sanatsal ve eğlence etkinliklerine bilinçli yönlendirme bu kapsamda ele alınabilir.

b. Farkındalık yaratma: Devletler, aşağıdakiler dahil olmak üzere, 31. Maddede öngörülen haklara düşük değer biçen yaygın kültürel tutumları sorgulayacak önlemler almalıdır:

- Her yaştan olmak üzere kız ve erkek çocukların oyun, eğlence, dinlenme, kendine ait zaman ve kültürel ve sanatsal etkinliklere katılma hakkına ve bunun olumlu bir çocukluk dönemi geçirilmesine, çocuğun optimum gelişiminin sağlanmasına ve olumlu öğrenme ortamları yaratılmasına sağlayacağı katkı konusunda kamuoyu duyarlılığı;
- 31. Madde kapsamındaki haklardan yararlanılmasını sağlayacak fırsatları sınırlandıran, özellikle ergenlere yönelik yaygın olumsuz tutumların sorgulanmasına ve bu tutumlarla mücadele edilmesine ilişkin önlemler. Özellikle, çocukların kendilerini medyada temsil etmeleri için fırsatlar yaratılması.

57. Koruma yükümlülüğü Taraf Devletlerin, üçüncü tarafların 31. Maddede öngörülen haklara yönelik müdahalelerini ya da kısıtlamalarını engelleyecek önlemler almalarını gerektirir. Dolayısıyla, Devletler aşağıdakileri sağlamak zorundadır:

a. Ayrımcılık yapmama: Yasal düzenlemeler, herhangi bir zeminde ayrımcılık yapılmaksızın, her çocuğun, özel ve kamusal mekanlar, parklar, oyun alanları, spor karşılaşmalarının yapıldığı yerler, müzeler, sinemalar, kütüphaneler, tiyatrolar ve kültürel hizmetlerin, etkinliklerin ve toplantıların düzenlendiği diğer yerler dahil her tür eğlence, kültür ve sanat ortamına serbestçe girişini güvence altına almalıdır;

b. Devlet dışı aktörlerin denetlenmesi: Ticaret sektörü dahil olmak üzere sivil toplumun tüm üyelerinin 31. Madde hükümlerine uygun davranmaları için, yasal düzenlemeler yapılmalı, yönetmelikler ve kılavuzlar çıkartılmalıdır. Ayrıca, etkili bir izleme ve uygulama sağlanması açısından yeterli bütçe tahsisleri de yapılmalıdır. Bu çerçevede yapılması gerekenler arasında diğerlerinin yanı sıra aşağıdakiler de yer almaktadır:

- Çocuklara, gelişim halindeki yeteneklerine uygun eğlenme ve dinlenme süreleri tanımak üzere tüm çocuklar için yaptıkları işin niteliğine, günlük çalışma saatlerine ve çalıştıkları gün sayılarına sınırlamalar getirmek gereklidir. Ayrıca Devletlerin Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 79, 90, 138 ve 182 sayılı Sözleşmelerini¹² onaylayıp uygulamaları da yerinde olacaktır;
- Her tür oyun ve eğlence tesisinin, oyuncak ve oyun donanımı için güvenlik ve erişebilirlik standartlarını belirleme;
- Kentsel ve kırsal gelişim ve imarla ilgili öneriler söz konusu olduğunda madde 31'de öngörülen hakların gerçekleşebilmesi için gerekli fırsatları tanıma yükümlülüğü;
- Çocuğun iyiliği açısından sakıncalı olabilecek kültürel, sanatsal ya da eğlenceyle ilgili materyallerden korunması. Bu bağlamda, gerek ifade özgürlüğü ile ilgili 13. Maddenin gerekse ana babaların sorumluluklarıyla ilgili 18. Maddenin hükümleri göz önünde bulundurularak, medya ve film sektörlerini düzene bağlayan koruyucu ve sınıflandırıcı sistemlere başvurulması;
- Çocuklar için gerçek savaş oyunları ve oyuncaklarının üretilmesini yasaklayan yönetmelikler çıkartılması;

¹² ILO sözleşmeleri No. 79 – Gençlerin Gece Çalışmaları (Sanayi Dışı İşlerde); No. 90 - Gençlerin Gece Çalışmaları (Sanayide); No. 138 – Asgari Yaş Sözleşmesi; No. 182 – Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesi.

c. **Çocukların zarardan korunması:** Oyun, eğlence, spor, kültür ve sanat alanlarında çocuklarla birlikte görev yapan tüm profesyoneller için çocuk koruma politikaları, prosedürleri, mesleki etik kurallar ve standartlar getirilmeli ve bunlar titizlikle uygulanmalıdır. Ayrıca, çocukların 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanırken diğer çocuklardan gelebilecek potansiyel zararlara karşı korunmaları gerekliliği de kabul edilmelidir;¹³

d. **Online güvenlik:** Çocukların online erişimi ve erişebilirliğini, bu arada güvenliğini de sağlamak için önlemler alınmalıdır. Bu önlemlerde, çocukların güvenli online etkinliklerde bilgilendirilmesi ve güçlendirilmesi, dijital ortamlarda güvenli ve sorumlu yurttaşlar olarak davranmaları ve karşılaşılan sömürü, istismar ve uygunsuzlukları bildirmeleri öngörülmelidir. Bunların yanı sıra, önlemler alınmasını gerektiren diğer konular şunlardır: yasal düzenlemeler ve uluslararası işbirliği yoluyla, sömürü ve istismara yönelen yetişkinlerin sorumsuzluk durumlarına sınır getirilmesi; zararlı ya da “yetişkinler için” kaydı bulunan materyallere ve oyun ağlarına erişimin sınırlandırılması; şiddet içeren oyunların potansiyel zararları konusunda ana babalara, öğretmenlere ve politikaları belirleyenlere daha gelişkin bilgiler verilmesi ve çocuklar için hem daha güvenli hem de ilgi çekici seçenekler sunmak üzere stratejiler geliştirilmesi;

e. **Çatışma sonrası güvenlik:** Çatışma sonrası ve afet durumlarında 31. Madde kapsamındaki hakların yeniden tesisi ve korunması için, diğerlerinin yanı sıra aşağıda belirtilen aktif önlemler alınmalıdır:

- Uyum sağlamanın ve psikolojik iyileşmenin desteklenmesi açısından oyunun ve yaratıcı ifade biçimlerinin özendirilmesi;
- Yaşantılarının normalleşmesinin bir parçası olarak çocukların oyuna ve eğlenceye katılabilecekleri, okullar dahil güvenli mekanlar yaratılması veya yeniden tesis edilmesi;
- Mayınların çocukların güvenliği açısından tehdit oluşturduğu yerlerde, etkilenen tüm yerlerin mayınlardan ve misket bombalarından tamamen temizlenmesi için gerekli yatırımların yapılması;¹⁴

f. **Pazarlama ve medya:** Bu alandaki girişimler aşağıdaki amaçlara yönelik olarak başlatılmalıdır:

- Çocuklar için üretilen oyuncakların ve oyunların ticarileşmesine ilişkin politikaların gözden geçirilmesi. Bu amaca yönelik olarak, doğrudan çocuklara yönelik televizyon programlarının ve reklamların, özellikle şiddeti özendirme, kız ve erkek çocuklara cinsiyetçi yaklaşım, toplumsal cinsiyetin ve engellilik durumunun kalıplaştırılması açısından incelenmesi;
- Çocukların en fazla ekran başında oldukları zamanlarda reklamlara sınırlama getirilmesi;

g. **Şikayet mekanizmaları:** 31. Madde kapsamındaki haklarının ihlal edilmesi durumunda çocukların şikayetlerini iletmeleri ve tazminat yoluna başvurmaları için bağımsız, etkili, güvenilir ve erişilebilir mekanizmaların devrede olması gerekir.¹⁵ Çocukların, kime ve nasıl (hangi yollardan) şikayette bulunabileceklerini bilmeleri gerekir. Devletlerin, Çocuk Haklarına dair Sözleşme'nin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokolünü (İP3) onaylamaları yerinde olacaktır. Bu Protokol, çocukların bireysel olarak ihlallere ilişkin şikayet iletmelerine olanak sağlamaktadır.

58. **Yerine getirme yükümlülüğü,** Taraf Devletlerin, 31. Madde kapsamındaki tüm hakların yaşama geçirilmesi için geniş ölçekte bir dizi önlem almalarını gerektirmektedir. Sözleşme'nin 12. Maddesine göre, tüm bu önlemler uygulanırken, hem ulusal hem de yerel düzeyde planlama, tasarım, geliştirme, uygulama ve izleme safhalarında çocukların katılımı sağlanmalıdır. Ayrıca, STK'larla, topluluk temelli örgütlenmelerle, örneğin çocuk kulüpleri ve dernekleri, sanat ve spor grupları, engelli çocuk ve yetişkinleri temsil eden kuruluşlarla, azınlıktaki nüfus kesimlerinin ve oyun derneklerinin katılımı da gözetilmelidir.¹⁶ Bu bağlamda özellikle önem verilecek hususlar şunlardır:

a. **Yasal düzenlemeler ve planlama:** Komite, Devletleri, uygulamaya dönük bir takvimle birlikte, 31. Madde kapsamındaki hakları tüm çocuklar için güvence altına alacak yasal düzenlemelere gitmeye güçlü biçimde özendirir. Bu yasal düzenlemelerde yeterlilik ilkesi de dikkate alınmalıdır: Tüm çocuklara, bu haklardan yararlanabilmeleri için yeterli zamanın ve mekanın

¹³ Çocuğun her tür şiddetten masun olma hakkına ilişkin genel yorum No. 13 (2011).

¹⁴ Savaş Kalıntısı Patlayıcılarla ilgili Protokol (Bazı Konvansiyonel Silahlarla ilgili Sözleşme'ye V numaralı protokol).

¹⁵ Çocuk haklarının geliştirilmesinde ve korunmasında bağımsız insan hakları kuruluşlarının rolüne ilişkin genel yorum No. 2 (2002).

¹⁶ Çocuğun katılım hakkına ilişkin genel yorum No. 12 (2009).

sağlanması. Göz önünde bulundurulması gereken bir başka nokta da, Madde 31 için buna özel bir plan, politika ya da çerçeve hazırlanması ya da aynı maddenin Sözleşme'nin yaşama geçirilmesiyle ilgili genel bir ulusal plana içselleştirilmesidir. Sözü edilen plan, 31. Maddenin her yaşta kız ve erkek çocuklar için taşıdığı anlamı, marjinalleştirilmiş kesimler ve topluluklardan çocukların durumunu dikkate almalı; çocukların kendi yönlendirdikleri etkinlikler için zaman ve mekan yaratılmasının, organize etkinlikler için tesis ve fırsat sağlanması kadar önem taşıdığını unutmamalıdır;

b. Veri toplama ve araştırma: Madde 31'in öngördüğü yükümlülüklerin yerine getirilmesi açısından çocuklara hesap verebilir durumda olmak için, uygun hareket etme göstergeleriyle birlikte uygulamanın izlenmesine ve değerlendirilmesine yönelik mekanizmalar da geliştirilmelidir. Devletler, çocukların oyun, eğlence etkinlikleriyle kültürel ve sanatsal yaşama ne ölçüde katılabildiklerinin görülmesi için yaşa, cinsiyete, etnisiteye ve engellilik durumuna göre ayrıştırılmış nüfus bazında veriler toplamak durumundadır. Bu tür bilgiler planlama süreçlerine girdi sağlamalı ve uygulamada sağlanan ilerlemenin ölçülmesinde temel oluşturmalıdır. Ayrıca, çocukların ve onlara bakan kişilerin gündelik yaşamlarına, konut ve mahalle koşullarının gündelik yaşamı nasıl etkilediğine ilişkin araştırmalar da gereklidir. Bu tür araştırmalar, çocukların ve ailelerin yerel ortamları nasıl kullandıklarına ve 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanmada ne gibi engellerle karşılaştıklarına; bu engelleri aşmak için neler yaptıklarına ve bu hakların daha ileri düzeylerde gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenlere ilişkin bilgiler sağlayacaktır. Söz konusu araştırmalar, en marjinal konumdaki topluluklara mensup olanlar da dahil, bizzat çocukların kendilerini de sürece katmalıdır;

c. Merkezi ve yerel yönetimde sektörler arası ortak çalışma: Oyun, eğlence ve kültürel ve sanatsal etkinliklerin planlanması, çeşitli bölümler arası ortak çalışmayı; ulusal, bölgesel ve yerel yetkililerin ortaklaşa hesap verebilirliğini de içeren geniş ve kapsamlı bir yaklaşımı gerektirir. Bu bağlamda ilgili birim ve bölümlerin arasında yalnızca çocuklarla doğrudan ilgili sağlık, eğitim, sosyal hizmet, çocuk koruma, kültür, eğlence ve spor birimleri değil su ve sanitasyon, konut, park, ulaşım, çevre ve kent planlaması gibi, hepsi çocukların 31. Madde kapsamındaki haklarından yararlanmaları üzerinde önemli etkileri olan birim ve bölümler de yer alır;

d. Bütçeler: Bütçeler, kültür, sanat, spor, eğlence ve oyun etkinlikleri söz konusu olduğunda çocuklar için ayrılan ödeneklerin kapsayıcı ve çocukların genel nüfus içindeki oranıyla tutarlı olmasını ve her yaş grubundan çocuklara olanak sağlayacak şekilde gözden geçirilmelidir. Örnekler: çocuk kitaplarının, dergilerinin ve diğer yayınların üretilmesine ve dağıtılmasına bütçe desteği; çocuklar için sanatsal dışavurumun formal ve formal olmayan çeşitli biçimlerinin sağlanması; donanımın, binaların ve kamusal alanların erişilebilirliği ve spor kulüpleri ya da gençlik dernekleri gibi kuruluş ve tesisle kaynak ayrılması. Bu arada, engelli çocukların nitelikli erişimine imkan sağlamak üzere gerekli ödenekleri ayırma yükümlülüğü dahil olmak üzere, en marjinal konumdaki çocukların erişimini sağlama açısından gerekli önlemlerin maliyeti de dikkate alınmalıdır;

e. Evrensel tasarım:¹⁷ Engelli çocukların kapsanmasını sağlama ve bu çocukları ayrımcılığa karşı koruma yükümlülüğü çerçevesinde, oyun, eğlence, kültür, sanat ve spor etkinliklerinde, tesis ve binalarında, ilgili donanım ve hizmetlerde evrensel tasarıma yatırım yapılması gerekmektedir. Devletler, tüm materyallerin ve mekanların planlanmasında ve üretilmesinde evrensel tasarımın yaşama geçirilmesi için Devlet dışı aktörlerle işbirliği yapmalıdır. Örneğin, tekerlekli sandalye kullananlar için rahat kullanılacak girişler ve okullardakiler dahil oyun ortamlarının herkesi kapsayacak şekilde düzenlenmesi gibi;

f. Belediyelerde planlama: Yerel belediyeler, çocuk etkisi değerlendirmeleri de yaparak, oyun ve eğlence tesislerini tüm çocuk gruplarına eşit erişim sağlayacak şekilde düzenlemelidirler. Kamusal planlama, 31. Madde kapsamındaki yükümlülükler uygun olarak, çocuğun iyi olma halini sağlayacak ortamların yaratılmasına öncelik tanınmalıdır. Çocuk dostu kentsel ve kırsal ortamlar yaratılmasında diğer hususların yanı sıra aşağıdakiler de dikkate alınmalıdır:

- Tüm çocuklar için güvenli ve erişilebilir parkların, toplum merkezlerinin, spor ve oyun alanlarının varlığı;
- Oyun oynayanlara, yayalara ve bisikletlilere öncelik tanıyan ve tüm çocukları kapsayan alanlar tahsisi dahil olmak üzere serbestçe oyun oynamak için güvenli ortamlar yaratılması;
- Oyun ve eğlence için ayrılmış alanları çocukların güvenliğini tehdit eden kişi veya gruplardan

¹⁷"Evrensel tasarım" kavramı Ronald Mace tarafından ilk kez kullanılmıştır. bu kavram eldeki tüm ürünlerle yapıların estetik olarak herkese hitap edebilmesini; bununla beraber kişinin yaşı, yapabilirliği ve yaşamdaki konumu ne olursa olsun mümkün olduğu kadar herkes tarafından kullanılabilmesi gerekliliğini anlatmaktadır. Ayrıca, bakınız Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi, Madde 4, paragraf 1(f)

- koruyacak kamusal güvenlik önlemlerinin alınması;
- Güvenilir, masraflı olmayan ve erişilebilir ulaşım imkanlarıyla oyun ve eğlence için yeşil alanlı ve güzel manzaralı yerlere, geniş açık alanlara ve doğaya ulaşılabilmesi;
- Çocukların kendi yerel çevrelerinde güvenli biçimde oyun oynama haklarının güvence altına alınması açısından hız sınırları dahil trafik önlemlerinin, okul civarındaki yollardan karşıya geçişlerin, kirlilik düzeylerinin, trafik ışıklarının ve gürültüye karşı önlemlerin dikkate alınması;
- Her yaştan ve her topluluktan kız ve erkek çocuklar için kulüpler, spor tesisleri, yapılandırılmış oyunlar ve etkinlikler;
- Her yaştan ve her topluluktan çocuklar için, tiyatro, dans, müzik, sanat sergileri, kütüphane ve sinema dahil olmak üzere özel olarak düzenlenmiş ve maliyeti yüksek olmayan etkinlikler. Bu tür hizmetlerde çocukların kendi kültürel biçimlerini üretip yaratabilme fırsatları da yer almalı, ayrıca çocuklar için yetişkinler tarafından hazırlanmış etkinliklere de çocuklar ulaşabilmelidirler;
- Çocuklar açısından erişilebilirliğin ve uygunluğun sağlanması açısından tüm kültürel politikaların, programların ve kurumların gözden geçirilmesi ve bunların çocukların ihtiyaçlarını ve özlemlerini yeterince gözetmesinin ve oluşum halindeki kültürel uygulamaların desteklemesinin sağlanması;

g. Okullar: Eğitim ortamları, aşağıda belirtilenler dahil olmak üzere, 31. Madde kapsamındaki yükümlülüklerin yerine getirilmesinde önemli bir role sahip olmalıdır:

- **Mekanlarda fiziksel çevre:** Taraf Devletler bu başlıkta şunları hedeflemelidir: okul saatlerinde ve aralarda oyun, spor ve sahne etkinliklerini kolaylaştıracak yeterli iç ve dış mekanlar sağlanması; oyun söz konusu olduğunda hem erkek hem kız çocuklara eşit fırsatlar tanınması; hem kız hem erkek çocuklar için yeterli sanitasyon imkanları; güvenli ve düzenli olarak kontrol edilen oyun alanları ve araçları; uygun sınırları olan oyun alanları; engelli olanlar dahil tüm çocukların eşit biçimde katılımlarını sağlayacak şekilde tasarlanmış donanım ve mekanlar; her tür oyun için fırsat tanıyan alanlar; oyun alanlarının yerlerinin ve tasarımının çocuklarla birlikte ve yeterli koruma önlemleriyle birlikte belirlenmesi;
- **Günün programlanması:** Ev ödevleri dahil okul yaşamının resmi zorunlulukları belirlerken, çocukların gün içinde yaşlarına ve gelişimsel ihtiyaçlarına uygun olan dinlenmeye-oyun oynamaya zaman ve fırsatları bulabilmeleri hususu dikkate alınmalıdır;
- **Okul müfredatı:** Eğitimin amaçlarıyla ilgili 29. Maddenin getirdiği yükümlülüklerle uygun olarak ve gerekli zaman ve uzmanlık bilgisi kullanılarak, çocukların müzik, sahne, edebiyat, şiir, sanat, spor ve oyun dahil olmak üzere kültürel ve sanatsal etkinlikleri öğrenmeleri, bu etkinliklerde yer almaları ve yenilerini oluşturmaları için okul müfredatında gerekli yer ayrılmalıdır;¹⁸
- **Eğitim pedagojisi:** Öğrenme ortamları aktif ve katılımcı olmalı, özellikle ilk yıllarda oyunlara ve çeşitli oyalayıcı etkinliklere yer vermelidir;

h. Eğitim ve kapasite geliştirme: Çocuklarla birlikte, ya da çocuklar için çalışan tüm profesyoneller, ya da yaptıkları iş açısından çocukları etkileyen kesimler (hükümet yetkilileri, eğitimciler, sağlıkçılar, sosyal çalışmacılar, erken dönem çocuk gelişimi ve bakımında görev yapanlar, planlamacılar, mimarlar vb), Madde 31 kapsamındaki haklar dahil olmak üzere çocukların insan hakları konusunda sistematik ve sürekli eğitim almalıdırlar. Bu eğitimde, 31. Madde kapsamında yer alan hakların tüm çocuklar açısından etkili biçimde yaşama geçirilmesine elverişli ortamların nasıl yaratılıp sürekli kılınabileceği konusu da yer almalıdır.

59. **Uluslararası işbirliği:** Komite, 31. Maddede tanımlanan hakların yaşama geçirilmesinde, aşağıda belirtilen Birleşmiş Milletler kuruluşlarının aktif katılımıyla gerçekleştirilecek uluslararası işbirliğini özendirir. UNICEF, UNESCO, UNHCR, UN, Habitat, UNOSDP, UNDP, UNEP ve WHO ile birlikte uluslararası, ulusal ve yerel STK'lar.

¹⁸ Eğitimin amaçlarıyla ilgili genel yorum No. 1 (2001).

IX. Yaygınlaştırma

60. Komite Taraf Devletlere bu genel yorumu hükümete bağlı ve idari yapılarda, ana babalar ve çocuklara bakan diğer kişiler, çocuklar, mesleki kuruluşlar, topluluklar ve geniş anlamda sivil toplumda yaygınlaştırmalarını tavsiye eder. Bunun için, basılı medya, İnternet ve çocukların kendi iletişim araçları dahil tüm yaygınlaştırma kanalları kullanılmalıdır. Bu da genel yorumun işaret dilleri dahil olmak üzere ilgili dillere tercüme edilmesini gerektirir. Engelli çocuklar için de Braille ile birlikte okunması kolay formatlara başvurulmalıdır. Bir başka gereklilik de kültürel açıdan uygun ve çocuk dostu versiyonların hazır bulundurulmasıdır.

61. Taraf Devletlerin 31. Maddenin tüm çocuklar için eksiksiz uygulanması amacıyla aldıkları önlemleri tam olarak Çocuk Hakları Komitesi'ne bildirmeleri yerinde olacaktır.